

Leop. Podlogar :

Iz zgodovine kranjskih trgov.

3. Jesenice.

(Nadaljevanje.)

Po hribih nad Jesenicami in Javornikom pa se je nahajal jeklenec (Eisenspat, Spateisenstein). Ta se koplje iz podzemeljskih skladov. Svetle, rumenkaste barve je; ko se pa izkoplje, zarjavi, ako leži dolgo časa na zraku. Jeklenec se težje topi kakor bobovec in zahteva tudi umnejšega obdelovanja. Izdelki v Kropi, v Kamni gorici, v Železnikih so se omejevali poglavitno na žreblje, na Jesenicah pa na jeklo po breščanskem načinu.

Zanimivo in očitno iz dobrih virov zajeto je Valvazorjevo poročilo (III. 393): »V starih časih so bile fužine nad Savo in Plavžem na Planini. Tam se je delalo v četrt in pol pečeh. Te peči omenja svoboščinsko pismo (privilegium), ki ga je bil izdal ortenburški grof Friderik na dan sv. Jerneja, 24. avgusta 1381. leta. Ko so pa začeli gospodje iz rodovine Bucelleni z železarstvom na Savi in na Javorniku in pozneje še na tretjem kraju na Plavžu, je začelo ono na Planini ponehavati. Ponehalo je sčasoma vse, razen pri stari topilnici na Rošci, kjer ima fužino še zdaj Bucelleni iz Save (l. 1689). Na Planini prebivajo sedaj le rudokopi, drvarji, oglarji in vozniki. S temi ljudmi je imel višji rudniški sodnik hude pravde, ko so bili podložniki knezov Eggenberg (1636) in pozneje gospodov Trilleck (1685).« Ko se je potegnil leta 1641. rudniški sodnik na Planini, Štefan Raising, za Planince proti belopeškemu oskrbniku in prinesel knezu Eggenbergu pisano pritožbo Planincev, ga je dal knez »milostno« zapreti na ljubljanskem gradu.¹ To kazen bi bil imel prestati belopeški oskrbnik.

Ta listina nam pove, da so imeli rudarji in fužinarji na Planini svojega sodnika. Raising, ali Razing, — ta imena so še dandanes na Planini.

Zapisnik seje, ki je bila 10. decembra leta 1792., nam poroča, da je poslal lastnik fužin na Savi, Ruard, višjemu rudarskemu uradu v Ljubljano poročilo o ustanovitvi fužin. Poročilu je priložil tudi dovolilna pisma. Iz tega poročila povzamemo, da v najstarejših časih ni bilo topilnice na Savi, ampak le v Rovtah (in der Alpen bei Hl. Kreutz). Šele leta 1538. je dovolil cesar Ferdinand I. (pravzaprav nadvojvoda Ferdinand I., 1522—1564., cesarstvo njegovo je trajalo le od l. 1556 do 1564.), da so se smele predstaviti topilnice na Savo in Plavž in zraven topilnic še fužine na Jesenicah.²

¹ Viced. arh. 5. avg. 1541. gl. Argo 1900. 189.

² Argo 1900. 189.

Stare topilnice so bile torej prvotno pod Kočno, in sicer tam, kjer se na gorskem hrbišču cepijo vozna pota. Kraj se imenuje »V zadnjem plavžu«. Ker je ta kraj visoko in daleč od vode, ki je pa za gibanje mehov nezadostna, smemo sklepati, da so imeli prvotno tukaj peči na veter. Na strmih gorskih obronkih, ki so bili izpostavljeni vetrovom, so izkopali v topilno jamo od strani vodoraven kanal ali sapnik, da je skozi njega vlekel veter, podpihaval oglje in razvnel ogenj. Seveda je pri takem topljenju ostajala v žlindri še polovica železa. Take železapolne žlindre je okoli »Zadnjega plavža« še veliko in se po še ohranjenem železu močno loči od one žlindre, ki se nahaja v bližini nekdanjih laških ali nemških peči. Nemške peči so stale v Rovtah nad Jesenicami že v 14. stoletju. Te so izsesavale veliko železa, stare peči na veter pa prav malo. Žlindra iz starih in poznejših peči je precej različna. Stara žlindra v Rovtah je n. pr. ravno iste vrste kakor ona, ki se je odkrila v Šmarjeti na Dolenjskem ali pri Podzemlju in Gradcu v Beli Krajini. Ta pa spada v prazgodovinsko, to je v predrimsko dobo. Tudi so se odkrile v Rovtah prazgodovinske izkopenine. V Kočenskem sedlu je našel stotnik Zitterer di Casa železno sulico iz bakrene dobe, prav take vrste, kakor so se našle v ljubljanskem barju ob Ljubljani.¹

Prvotni ustanovitelji fužin okoli Jesenic so bili Italijani. Ti so imeli doma že davno zelo razvito železno obrt. Prišli so v te kraje ne le z umom, ampak tudi s kapitalom. V dolini ob Savi so se Italijani najdalje vzdržali in ohranili; višje v hribih so se pa pomešali med domače rudokope in kovače ter med njimi utonili.

Prvi Bucelleni kot lastnik plavža se omenja leta 1538. Uradni akti ga pa omenjajo že l. 1526. Bil je to Bernard Bucelleni iz mesta Bergamo na Laškem. Zidal je graščino na Savi in kupil leta 1538. od Ferdinanda I. pravico, da postavi na Savi plavže.² Tukaj je bil tudi čez Savo napravljen znameniti most na verigah (Kettenbrücke), ki ga je povodenj l. 1851. odnesla. Bucelleni so se vzdrževali tu do leta 1700. Omenjajo se: leta 1579. Santi, leta 1581. Orfej in Julij, leta 1600. Pavel in Oktavij, leta 1633. Andrej Janez, leta 1671.—1690. Oktavij Bucelleni, baron de Reichenberg, ki je bil ljubljanski prošt.

Bucellenijem so delali veliko kvare pri železarstvu domači in tuji trgovci. Hodili so ti tujci po navadnih, še sedaj rabnih in običajnih potih čez Julijske alpe. Bucelleniji so zaupali preveč blaga Italijanom in Korošcem, ki so se navadno po nakupu od Jesenic za vedno poslovili. Nič bolje niso izhajali pri kupčiji z domačimi tovarniki. Ti so tovorili iz Italije sol, vino in olje, odnašali pa platno in predivo. Naložili so na Jesenicah na upanje železnine, pa se pozneje tudi niso več vrnili. Vrh tega tihotapcev in roparjev ni manjkalo. Iz pritožb Bucellenija na gra-

¹ Argo I. 20, VIII. 150.

² Dimitz, G. Kr. II. 294.

ško kamoro in pozneje na deželnega glavarja Herberta VIII. izvemo, da je Bucellenije roparska sodrga oblegala v njih lastnem gradu. Vzdrževali so si pa zato v gradu močno stražo. Grad je bil utrjen in je imel strelne line

To pa ni bilo edino, kar je bilo krivo, da so Bucelleniji dogospodarili v tem kraju. Živel so tudi nad vse potratno in sčasoma zamenjaval fužine. Globoko so bili zlezli v dolgove zlasti v Trstu in v Benetkah. Ti upniki so jih potem v začetku 18. stoletja hkrati prijeli in spravili z Jesenic. Lep spomenik so si pa ohranili s tem, da so sezidali leta 1683. cerkev v čast sv. križu nad Jesenicami. Njen prostor za zidavo je bil določen že leta 1624. Ljubljanski škof Tomaž Hren je prišel namreč v Rovte in je sam izbral prostor za cerkev, ki se je zgradila šele čez 60 let. Na izbrani kraj je postavil znamenje svetega križa.

Za Bucelleniji je prevzel fužine Jernej Garzoni, ki je zadobil l. 1738. plemstvo s priimkom »de Hohenberg«. Bucelleniji so zopet poizkusili na Jesenicah l. 1730. Sedaj pa z železom niso bili več zadovoljni. Iskali so srebrno in zlato žilo. Višji rudarski sodnik je o tem poročal v Gradec: »Zlata in srebra na Jesenicah ne bodo našli. Kakor živijo ti ljudje potratno, bi potrebovali res takih žil, da bi se mogli tukaj vzdržati.« Leta 1751. je imel Julij Andrej Bucelleni še suknarno tam, kjer so sedaj žrebčarji. Leta 1763. je še stala na Plavžu cerkev sv. Barbare, zavetnice rudarjev. Zidali so jo Bucelleniji l. 1617. Sedaj je ni več. Toliko sledi se še vidi, da je bila dolga 15 m. Brata Julij in Oktavij Bucelleni sta sezidala l. 1606. tudi cerkev Marije Vnebovzete na Savi.

Od Garzonijev je kupil fužine Valentin Ruard l. 1766. za 60.000 gld. Cesarski rudniški svetovalec Baltazar Hacquet, znameniti prirodoznanec, mu je napovedal l. 1788., da bo v doglednem času moral tudi on opustiti fužine, ker bodo izčrpani rudniki. Ruard je začel kopati na Kočni, v župnijah Gorje in Kranjska gora. Svoje podjetje je uravnal po nasvetih veččega montanista barona Žige Zoisa (1747–1819), ki je bil kupil fužine na Javorniku.

Valentinu Ruardu je sledil Ivan, potem Leopold († 1834) in Viktor. Viktor je imel že veliko pravn in preprirov s kmeti, ki so poudarjali zlasti leta 1848. svoje stare pravice. Nad vse pa mu je grenil bivanje na Jesenicah oskrbnik Bleda. Ruard se je obrnil naravnost na briksenskega škofa s prošnjo, naj mu proda bleško gospodstvo. V Briksenu so bili s tem zadovoljni, Rim je pogodbo, pisano 16. junija leta 1858., potrdil. Do dejanske prodaje ni prišlo. Družinske razmere so napotile Ruarda, da je prodal l. 1868. vse, kar je imel, Kranjskih obrtni družbi. V zakonu z Ano Atzl, hčerjo tržiškega graščinskega oskrbnika, je imel sedem sinov in dve hčeri. Oba ta Ruarda počivata na Jesenicah. Viktor je umrl 19. I. 1886., Ana roj. Atzl pa 6. V. 1890. Tržili so Ruardi z železom, odkar obstoje plavži. Veliko železa je šlo v sirovi obliki v Škofjo Loko, največ pa v Italijo. Obdelano železo se je pa razpečavalo na domačem trgu.

Kranjska obrtna družba je železarsko obrt na Savi in na Javorniku preustrojila po najnovejših sistemih, napravila nove, v to potrebne stavbe, omislila potrebne stroje, pa večje število delavcev, tako da ji podjetje donša lepe letne dohodke.

Izdeluje pa v svojih tovarnah najrazličnejše blago po modelih, kakor kdo potrebuje. Na Javorniku vsakovrstne vlečene stvari, kakor pločevino i. dr., na Savi pa žeblje od najmanjše do največje mere, žico za najtanjše in višje potrebe in rabo, zmeti za žimnice, kotle, kolesa vsake vrste, pa kar je v sedanji dobi posebno važno: jeklene zvonove. Res občudovanja vreden napredek v sedanjih dneh!

Nekdaj je bilo v trgu Jesenice in okolici zelo razvito tudi nogovičarstvo. Blago se je izvažalo v Avstrijo. Nad trgom na hribu Merca (1027 m) so imeli pa od nekdanj kamenolom. Lomil se je ondi lep raznobarven marmor.¹ Ob zgradbi predora skozi Karavanke na Hrušici je bil ta kamenolom zopet oživiljen. Nad 600 delavcev je bilo ondi v kamenolomu. Lomili in obdelovali so kamen za predor.

Do leta 1526. so spadale Jesenice cerkveno pod Radovljico, ki je bila v gorenjem Posavju ne samo prva, ampak dolgo časa tudi edina župnija. Patronat nad škofijo so imeli Ortenburžani, ki so bili gospodarji vsega Posavja od izliva Save dol do Sore; izvzeta je bila le Bohinjska dolina in Bled z okolico.

Ko so Ortenburžani l. 1420. izumrli, je prišla Radovljica pod Celjane, l. 1456. pa je pripadla cesarju Frideriku III., ki jo je podaril l. 1461. proštiji ljubljanskega stolnega kapitlja.

Rudarji v Jeseniški dolini so se bili pa tako namnožili, da se je že l. 1526., torej ob prihodu Bucellenijev, zanje ustanovila posebna župnija, ki je obsegala Hrušico, Plavž, Savo, Koroško Belo z Javornikom in Rovte.

Cerkev je bila posvečena sv. Lenartu, zaščitniku voznikov in ujetnikov. Njemu na čast so zidali cerkve ob gorskih prehodih in prelazih. Posebno so se mu priporočali vozniki, da bi na njegovo priprošnjo držale zavornice težkih voz.

(Konec)

¹ Hoff. Gemälde von Krain I. 162.

